

Література

1. Никитин В.А. Социальная педагогика / Под ред. В.А. Никитина. - М.: Издательство МГСУ "Союз", 1998. - 326 с.
2. Родительский клуб: информационно-популярный журнал для родителей детей с особыми потребностями в развитии // Глав. ред. Е. Олейник. – Харьков: Планета принт, 2011 - №2 (6). – С. 38.
3. Шингарева Е.В., Ярошенко И.А. Доступный Харьков: Путеводитель: 2-е изд. перераб. и дополн. / Составители Е.В. Шингарева, И.А. Ярошенко. – Харьков: Крок, 2008. – 196 с.
4. Щербак С. І. Інтерсуб'єктивність і соціальність: дис. канд. філос. наук: 09.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 189 с.

Л.В.Рень,

Чернігівський НПУ імені Т.Г. Шевченка

УДК 364.682.42-11-053.2:37.013.42

**ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
БЕЗДОГЛЯДНИХ ТА БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ ЯК ОСНОВИ ЇХ
СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ**

Анотація

У статті представлено авторське бачення сутності превентивного потенціалу та презентовано досвід його формування у дітей вулиці.

Ключові слова: діти вулиці, бездоглядні та безпритульні діти, превентивний потенціал, тренінг.

Аннотация

В статье представлено авторское виденье сущности превентивного потенциала, презентован опыт его формирования у детей улицы.

Ключевые слова: дети улицы, безнадзорные и беспризорные дети, превентивный потенциал, тренинг.

Annotation

In the article the author vision of preventive potential's essence is presented and experience of its forming for street children is presented.

Key words: street children, neglected and homelessness children, preventive potential, training.

Наразі спостерігаються факти, що переконливо свідчать про широке розповсюдження у молодіжному середовищі таких соціально небезпечних хвороб, як туберкульоз, інфекції, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія та ін. Україна посідає одне

із перших місць за темпами розповсюдження ВІЛ/СНІДу в Європі. Означені проблеми особливо активно проявляються у середовищі дітей вулиці. При цьому найбільшою небезпекою є відсутність життєвих навичок у бездоглядних та безпритульних дітей, які б могли протистояти їхній ризикованій поведінці, сприяти вирішенню конфліктів у сім'ї, школі, групі однолітків. Така ситуація вимагає розробки та впровадження спеціальних профілактичних впливів, спрямованих на дітей вулиці, зокрема на становлення їхньої соціально-відповідальної поведінки.

Дослідження проблеми «діти вулиці» представлено значним науковим доробком О.Безпалько, Л.Завацької, Л.Кальченко, А.Капської, О.Карпенко, І.Пеши. Психолого-педагогічні особливості бездоглядних та безпритульних дітей розкрито Т.Зайцевською, А. Кацера, Т.Малихіною, Р.Ткач, І.Цушком. Базові засади профілактичних технологій представлені у працях Р.Вайноли, І.Зверевої, І.Козубовської, Л.Линник, Л.Міщик, В.Оржеховської. **Метою** ж нашої статті є з'ясування сутності поняття «превентивний потенціал», його значення для становлення соціально-відповідальної поведінки особистості, представлення й аналіз досвіду його формування у бездоглядних та безпритульних дітей.

У своєму дослідженні ми керувалися ідеєю, згідно з якою профілактичний вплив суб'єкта на об'єкт характеризується за допомогою терміна «допомога», що передбачає зовнішню дію, яка актуалізує чи компенсує відсутній ресурс [1,с.25]. Ресурсами у соціально-педагогічній діяльності вважаються джерела та передумови отримання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна використати за наявних технологій та соціально-економічних відносин. У широкому розумінні ресурси розглядаються як запаси чого-небудь, які можна використовувати у разі потреби; джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися з метою виконання певних завдань чи вдосконалення діяльності [5,с.222]. Одним із таких ресурсів, що сприятиме ефективності профілактичної роботи

та формуванню соціально-відповідальної поведінки у дітей вулиці, є наявність у них превентивного потенціалу.

Термін «превентивний» розглядається як попереджувальний (запобіжний, охоронний, захисний) і стосується профілактики деструктивної поведінки, алкоголізму, наркоманії, СНІДу, хибного способу життя [3,с.7]. Таке трактування поняття базується на положеннях теорії превентивного виховання. Поняття «потенціал» має різні значення. У контексті нашого дослідження найбільш доцільним є його розуміння як прихованих можливостей, сил, що можуть проявитися за певних умов.

Враховуючи окреслені вище положення, ми визначили, що превентивний потенціал дитини – це приховані її особистісні нахили, що можуть перешкоджати розвитку деструктивної поведінки та вибору деформованого способу життя. У процесі цілеспрямованого формування превентивного потенціалу бездоглядних та безпритульних дітей такі можливості набувають рис інтегрованого особистісного утворення.

Відома структура виховного (і профілактичного) впливу «свідомість – ставлення (емоції) – поведінка» визначає необхідні напрями у формуванні превентивного потенціалу: 1) вплив на свідомість дитини за допомогою спеціально розробленої когнітивної програми; 2) позитивний вплив на емоційно-вольову сферу; 3) залучення дитини до позитивної діяльності, що відповідає її інтересам, здібностям та психічному впливу [6,с.330]. Причому необхідними обставинами, які уможливають формування превентивного потенціалу дітей вулиці, є їх позитивна мотивація до участі у профілактичній роботі, суб'єктне включення у соціально-профілактичний процес, а також варіативний характер самого профілактичного процесу.

Керуючись виявленими і обґрунтованими теоретичними положеннями, нами було розроблено та впроваджено тренінгову програму для дітей вулиці «Превенція». Метою її була корекція, формування, розвиток знань, умінь та навичок щодо здорового способу життя, безпечної поведінки,

конструктивного спілкування, правових норм у бездоглядних та безпритульних дітей. Відповідно була визначена така *тематика занять*:

Заняття 1. Познайомимося!

Заняття 2. Взаємодія у конфлікті. Вчимося взаєморозумінню.

Заняття 3. Здоров'я та здоровий спосіб життя. Статева система людини.

Заняття 4. ВІЛ-інфекція: шляхи запобігання, толерантне ставлення до хворих.

Заняття 5. Проблема тютюнопаління та алкоголізму.

Заняття 6. Проблема наркозалежності, токсикоманії.

Заняття 7. Маніпуляція та захист від неї.

Заняття 8. Мої права та обов'язки.

Заняття 9. Обговорення та аналіз сімейних ситуацій.

Заняття 10. Проектна діяльність дітей. Підведення підсумків.

Вважаємо, що досягнення поставленої мети у роботі з такою категорією, як діти вулиці, можливе лише завдяки використанню інтерактивних технологій, що передбачають взаємодію партнерів, у процесі спілкування яких інтерпретуються ситуації і конструюються особистісні дії. При цьому розвиток особистості проходить у системі безпосереднього спілкування з іншими людьми, у якому забезпечується активність особистості відповідно до соціальних норм, ролей і соціальних установок партнерів взаємодії [4,с.69]. Однією із ефективних форм інтерактивного навчання, на нашу думку, є тренінг.

Зазначимо, що соціально-педагогічний тренінг полегшує та прискорює процес оволодіння дітьми вулиці навичками ефективної соціальної поведінки, необхідної для повноцінної взаємодії з іншими людьми, сприяє більш повному самопізнанню та самовизначенню. Тренінг розкриває гнучкість рольової поведінки дитини, надає можливості самовираження, вчить аналізувати поведінку й обирати оптимальний спосіб взаємодії з

батьками, однолітками та друзями, дозволяє відмовлятися від стереотипів у спілкуванні та формує адекватний спосіб поведінки.

Без сумніву, будь-яка програма повинна бути адресною, тобто враховувати особливості контингенту дітей вулиці, на який вона орієнтована. Очевидно, профілактичний вплив, спрямований на дітей, які зберегли емоційну близькість з родичами, але більшу частину доби проводять на вулиці, буде відрізнятися від впливу, розрахованого на дітей, значно відчужених від інституційної сфери. Це було враховано при розробці програми. Для її реалізації формувалася більш-менш однорідний склад груп.

Впровадження тренінгу здійснювалося на базі центру соціально-профілактичної роботи з дітьми вулиці (м. Чернігів, ЦСПР,) та Чернігівського обласного притулку для дітей впродовж 2007-2010 років. Учасниками були 104 бездоглядні та безпритульні дитини віком від 10 до 18 років: 56 вихованців притулку та 48 дітей-клієнтів ЦСПР (7 тренінгових груп). Перед початком та після завершення програми застосовувалась розроблена автором «Анкета для визначення рівня сформованості превентивного потенціалу дітей вулиці», що мала на меті виявлення у них знань та ціннісних настанов щодо здоров'я та здорового способу життя, правових норм, навичок конструктивного спілкування. Вона включала 16 питань, відповіді на які було диференційовано за трьома рівнями (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні та показники сформованості превентивного потенціалу

Рівні	Показники
<i>Високий</i>	у дитини наявні необхідні знання, уміння та ціннісні настанови щодо здорового способу життя; вона знає та дотримується правових, моральних норм, основ конструктивного спілкування; усвідомлює наслідки шкідливих звичок для організму; негативно ставиться до тютюнопаління, вживання алкоголю та психоактивних речовин;
<i>Середній</i>	у дитини наявні лише деякі знання, уміння та ціннісні настанови щодо здорового способу життя; вона усвідомлює значущість правових та моральних норм у суспільстві, але не чітко слідує їм; має часткові знання та

	навички конструктивного спілкування; розуміє наслідки тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії та токсикоманії для здоров'я, але періодично вживає психоактивні речовини;
<i>Низький</i>	у дитини відсутні необхідні знання, уміння та ціннісні настанови щодо здорового способу життя; вона байдуже ставиться до власного здоров'я; зневажливо ставиться до правових та моральних норм; відсутні знання та навички конструктивного спілкування; позитивно ставиться до тютюнопаління, вживання алкоголю та психоактивних речовин.

Як свідчить практика, значною перешкодою для ефективної реалізації профілактичних програм є відсутність мотивації у дітей вулиці до участі у таких заходах. Враховуючи інтереси та потреби дітей, ми намагалися мотивувати їх до участі у тренінгу: тому, хто відвідуватиме всі заняття, була передбачена символічна матеріальна винагорода (дитячий рюкзак, олівці, іграшки) та почесна грамота. Такий підхід виявився дієвим, при цьому 96 учасників успішно пройшли тренінг.

Тренінгові заняття з формування превентивного потенціалу дітей базувалися на принципах, окреслених Н.Зимівець щодо формування відповідального ставлення до здоров'я [111,с.96]:

- принцип добровільності, який передбачає вільний вибір учасниками своєї участі у тренінгу. Рушійною силою навчання виступає власний мотив, що визначає зацікавленість дитини у навчальній діяльності. Ми дотримуємося думки, що ефективність профілактичної роботи може бути досягнута завдяки корекції особистості, виробленню нових уявлень, установок, ціннісних орієнтацій, а не заходами примусового тиску на особистість чи створенням системи зовнішніх обмежень та заборон;

- принцип «навчаючи – вчуся» передбачає створення умов для того, щоб учасники не тільки отримали подібну інформацію, а й змогли виступити у ролі того, хто навчає, що підвищує міру засвоєння й усвідомлення знань. Особливо це важливо у роботі з дітьми вулиці, оскільки це, по-перше, сприяє подальшому закріпленню просоціальних норм та цінностей, що свідчить про

результативність профілактичної роботи та, по-друге, виступає дієвим позитивним прикладом для інших дітей вулиці;

- принцип суб'єкт-суб'єктного спілкування полягає у тому, що у процесі міжособистісного спілкування постійно враховуються потреби, інтереси та почуття всіх його суб'єктів, тобто відбувається визнання цінності особистості іншої людини, її думок та досвіду.

Організація та впровадження програми «Превенція» включали такі етапи:

- інформаційно-мотиваційна зустріч з бездоглядними та безпритульними дітьми, волонтерами і спеціалістами з метою ознайомлення з програмою, заохочення до участі, формування груп;

- первинне попереднє оцінювання потреб дітей вулиці у набутті знань та навичок, визначення рівня сформованості превентивного потенціалу (бесіди, опитування);

- первинне індивідуальне інформаційно-мотиваційне консультування (надання дітям вулиці інформації про форми роботи, визначення соціальних проблем, пов'язаних з тематикою тренінгів, з'ясування переживань щодо участі в них);

- власне тренінгові заняття;

- резюмування, індивідуальне консультування з метою обговорення проблем, які виникали в учасників у процесі тренінгових занять;

- оцінювання впливу експериментальної програми на підвищення рівня сформованості превентивного потенціалу дітей (заклучні бесіди та опитування).

Досить ефективними методами запропонованої нами програми виявилися комунікативні вправи, зокрема вправа «Я-висловлювання», яка допомагала дітям усвідомити негативні наслідки «ти-висловлювань», що сприймаються скоріше як звинувачення, і сприяла виробленню навичок асертивної поведінки у розіграваних ними діалогах.

Вправи на визначення міфів та фактів щодо шкідливих звичок, ВІЛ-інфекції продемонстрували недостатню обізнаність бездоглядних та безпритульних дітей щодо даних проблем. Обґрунтування тренером та обговорення групою конкретного факту чи міфу, що часто мало характер дискусії, сприяли усвідомленню дітьми необхідності вибору здорового способу життя.

Проектна діяльність полягала у виробленні плану спільних дій щодо дозвіллевої діяльності. Учасники обирали актуальний для них напрям проведення дозвілля і за запропонованою схемою (мета, завдання, термін виконання, відповідальні за виконання, необхідні ресурси, хід виконання, очікувані результати) склали проект («Моє дозвілля»), який реалізовувався після обговорення і схвалення тренером. Так, з ініціативи та за участю бездоглядних і безпритульних дітей на базі ЦСПР були організовані спортивні змагання, дискотека, виставка власних виробів (малюнків, робіт із бісеру).

Аналіз сімейних ситуацій здійснювався у формі обговорення вигаданих чи реальних випадків. Розповідав про випадок як тренер, так і діти. Учасникам пропонувалося розглянути ситуації з різних позицій – емоцій, фактів, критичного ставлення та творчості, – чому сприяла «Притча про старого Капелюшника». Завдяки такому підходу діти, аналізуючи випадок, демонстрували варіанти виходу з проблеми, могли відчутися на місці іншої людини, порівняти своє бачення проблеми з позицією інших учасників.

Окремим блоком у кожному із занять програми проводився психомасаж. Вправи «Помпа», «Крюки», «Слон» та ін. сприяли зняттю у дітей психічного напруження, формуванню установки позитивного ціннісного ставлення до власного тіла і до себе як особистості, усвідомленню способів вираження емоцій за допомогою міміки, жестів, поз, підвищенню життєвого тону та загальному оздоровленню організму.

Результативність програми можна простежити завдяки виявленню рівня превентивного потенціалу у дітей до її впровадження і після, а також у порівнянні показників у експериментальній та контрольній групах (табл.2).

Таблиця 2

**Динаміка рівнів сформованості превентивного потенціалу
бездоглядних та безпритульних дітей**

Група		КГ (97 осіб)		ЕГ (104 особи)	
		до	після	до	після
Високий	а.п.	4	5	4	54
	%	4,1	5,2	3,8	51,9
Середній	а.п.	17	28	18	42
	%	17,5	28,8	17,3	40,4
Низький	а.п.	76	64	82	8
	%	78,4	66,0	78,9	7,7

Отже, можемо стверджувати, що участь бездоглядних та безпритульних дітей у тренінговій програмі «Превенція» позитивно вплинула на формування їхнього превентивного потенціалу. Особливо це помітно в абсолютному вираженні на високому рівні: 4 дитини до експерименту та 54 після експерименту. Водночас 7,7% дітей мають низький рівень сформованості превентивного потенціалу. Це зумовлено тим, що не всіх дітей вдалося залучити до систематичних занять на базі ЦСПР, оскільки специфічність контингенту дітей вулиці вимагає значних зусиль у мотивації до довготривалої роботи. Впроваджена програма загалом сприяла актуалізації, формуванню та розвитку у дітей позитивних соціальних навичок (конструктивна взаємодія з однолітками, відмова від адиктивної поведінки, вибір здорового способу життя), особистісних рис (відповідальність, впевненість), що в комплексі є основою соціально-відповідальної поведінки.

Література

1. Басов Н.Ф. Основы социальной работы: учеб. пособие для студентов вузов / Басов Н.Ф., Басова В.М., Бессонова О.Н.; [под ред. Н.Ф.Басова]. – М.: Academia, 2004. – 282 с.
2. Зимівець Н. Сутність, принципи та структура соціально-педагогічних технологій формування відповідального ставлення до здоров'я учнівської молоді / Н.Зимівець // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. / [Редкол. Бех І.Д., Огнев'юк В.О., Кононко О.Л.] – К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2009. – №11 (Спец.вип., Ч.1.). – С. 93-96.
3. Концепція превентивного виховання дітей і молоді : [затверджено Президією АПН України 25.02.1998 р. Протокол № 1-7/3-21] // Учитель. – 2000. – № 1–3. – С. 6 – 11.
4. Система роботи шкіл з профілактики вживання учнями психоактивних речовин: навч.-метод. посіб. / [за заг.ред. В.М.Оржеховської]. – Черкаси: [б.в.], 2006. – 192 с.
5. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І.Д.Звереві]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
6. Черво Ю.Ю. Социально-педагогические условия коррекции отклоняющегося поведения подростков / Ю.Ю.Черво // Девиантология: хрестоматія / [авт.-сост. Ю.А.Клейберг]. – СПб.: Речь, 2007. – С. 327-334.

І. А.Романова,
Харківський НПУ імені Г. С. Сковороди

УДК 379.8

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДОЗВІЛЛЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ У РОБОТІ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Анотація

У статті розкриваються особливості підготовки соціальних педагогів до здійснення соціально-виховної роботи у сфері організації інтелектуального дозвілля різних категорій населення.

Ключові слова: підготовка соціальних педагогів, соціально-виховна робота, інтелектуальне дозвілля.

Аннотация

В статье раскрываются особенности подготовки социальных педагогов к осуществлению социально-воспитательной работы в сфере организации интеллектуального досуга разных категорий населения.

Ключевые слова: подготовка социальных педагогов, социально-воспитательная работа, интеллектуальный досуг.

Anotation

In the article the features of social teacher's preparation for realization of socially-educating work in the field of intellectual leisure for different categories of population open up.

Key words: training social workers, social and educational work, intellectual leisure